

Projekt Bärkraft– Strategi för kombinerad skolutveckling och lokalsamhällesutveckling

Dan Roger Sträng

Avdelning for lærerutdanning, Høgskolen i Østfold
dan.r.strang@hiof.no

Begreppet utanförskap

Under de senaste decennierna har ett utanförskap vuxit fram hos enskilda individer och grupper i det svenska samhället. Utanförskap kan ges flera innebörder, med det gemensamma i att någon eller några befinner sig och känner sig stå utanför det sammanhang eller den grupp som anses önskvärt att tillhöra. Historiskt kan utanförskap liknas vid den utestängning från bygemenskapen som icke-accepterade minoriteter, funktionshindrade och andra, som av olika anledningar ansågs vara avvikande, kunde utsättas för.

Som politiskt begrepp lanseras utanförskap av de borgerliga partierna inför riksdagsvalet 2006 och kopplas av den nyttillträdda regeringen till långtida arbetslöshet och långtidssjukskrivning. Man talar öppet om ett socialt landskap, präglad av utestängning från arbetsmarknaden och med tydliga inslag av bostadssegregation och bidragsberoende.

Begreppet utanförskap kritiseras i en granskning av Riksrevisionen (2008) som otydligt och svårdefinierat. Granskningen visar att begreppet utanförskap används i de ekonomiska propositionerna utan någon klar definition. Riksrevisionen bedömer vidare att målen som sätts upp för sysselsättningspolitiken behöver tydliggöras. Från regeringshåll bemöts kritiken med att utanförskap är ett samlande begrepp för ett samhällsproblem som inte kan kvantifieras med en enda storhet. Finansminister Anders Borg påpekar att problemet med utanförskap har vuxit fram under en längre period och numera utgör ett allvarligt samhällsproblem. Det urbana utvecklingsarbetet, med inriktning på samverkansformer för långsiktig förändring i stadsdelar präglade av ett utbrett utanförskap, framstår därför som särskilt angeläget.

Urbant utvecklingsarbete och integration

Den 1 juli 2008 träder förordningen om urbant utvecklingsarbete i kraft (SFS 2008:348). I förordningen identifieras de frågor som står i centrum för den urbana utvecklingen och ansvarsfördelningen mellan stat och respektive kommun tydliggörs. Utgångspunkten för satsningen på det urbana utvecklingsarbetet är samverkan och stöd utifrån myndigheternas och kommunernas ordinarie verksamhet och inte genom särskilda projektmedel. Fokus läggs på frågor som rör arbete, utbildning, trygghet och tillväxt. Grunden för lokal samverkan finns i de lokala utvecklingsavtal som upprättas mellan staten och berörda kommuner. Ytterligare en politisk viljeinriktning för att minska utanförskapet uttrycks i regeringens samlade strategi för integration (Skr. 2008/09:24). Ökat utbud och efterfrågan på arbetskraft, kvalitet och likvärdighet i skolan och bättre villkor för företagare betonas som viktiga faktorer för hela befolkningen, oavsett födelseland eller etnisk bakgrund. Stadsdelar med utbrett utanförskap, diskriminering och behov av en gemensam värdegrund uppmärksammas särskilt. Skrivelsens bedömningar grundas på en redovisning av nuläget för integration på olika områden, en genomgång av aktuell forskning och utvärderingar samt bedömningar om de kommande årens förväntade utveckling.

Skolutveckling enligt frirumsstrategin

Skolutveckling kan definieras som huvudmäns och lokala enheters arbete med lokal verksamhetsutveckling i förskola, skola och vuxenutbildning. Begreppet skolutveckling är flertydigt och kan förklaras och tolkas på olika sätt utifrån valet av perspektiv eller synsätt. I en kunskapsöversikt om förändring och utveckling av skolan, utgiven av Myndigheten för skolutveckling (Berg & Scherp, 2003) betraktas skolutveckling ur fem olika perspektiv, med skilda faktorer av betydelse för skolutvecklingsprocessen, men med gemensamma drag i betoningen på elevers lärmiljö som avgörande för prestationer i skolan. Författarna menar att förändringar i lärmiljöerna kan bidra positivt till barns och ungdomars lärande och utveckling. Skolutvecklingens gemensamma nämnare, oavsett valet av perspektiv, är att bygga upp kunskap om dessa lärprocesser av ett sådant slag att den kan brukas i skolans vardagsarbete.

Allmänt sett syftar skolutveckling till att med utgångspunkt tagen från elevers behov och förutsättningar förbättra skolans vardagsarbeten. I det perspektiv på skolutveckling som benämns frirumsstrategin (Berg, 1995, 2003) praktiseras detta på så sätt att skolpersonal, elever och föräldrar – med stöd av externa handledare – dels upptäcker vilka handlings- möjligheter som föreligger inom gällande ramar och dels använder sig av dessa möjligheter i operativa skolutvecklingsarbeten.

Skolutveckling enligt frirumsstrategin fokuserar en skolas förmåga till, vilja att och ansvar för att till elevernas bästa upptäcka och erövra sitt frirum. Detta perspektiv på skolutveckling vilar på att skolors utvecklingsarbete utgår från den ”jordmån” eller kulturer som avspeglas i vardagsarbetet (undervisningen, elevaktiviteter på skolgården, samtal i personalrummet, föräldramöten, konferenser etc.) Skolkulturer kan variera mellan olika skolor men också inom en och samma skola.

Elever och personal är givna målgrupper för kulturanalys. Analysarbetet bidrar till den insikt och kunskap i skolors vardagsarbete som behövs för en konstruktiv och målinriktad skolutveckling. Utifrån kulturanalysens resultat kan skolan sedan välja fortsatt verksamhetsriktning och färdmål. Här kommer också skolans många och komplexa uppdrag, så som dessa behandlas i nationella och lokala styrdokument in i bilden. För att klargöra skolans skilda uppdrag görs även en dokumentanalys.

Skolutveckling och ekonomisk tillväxt

Under efterkrigsåren fram till 1970-talet dominerades den politiska agendan i Sverige av den s.k. svenska modellen, där staten i väsentliga avseenden styrde och kontrollerade samhällslivet. Med en början på 1990-talet ändrades förutsättningarna påtagligt. En sjunkande eller avstannande ekonomisk tillväxt och medborgarnas fortsatta krav på offentlig välfärd, förde till att välfärdssystemen till stor del behövde finansieras med upplånade medel. De ansträngda statsfinanserna fick den samhälleliga legitimiteten för välfärdsstaten och dess institutioner att starkt kritiseras och ifrågasättas.

I dagens politiska samtal betraktas tillväxt snarare som ett mål i sig, än som ett medel för ökad eller bibehållen välfärd. Vid sidan om den ekonomiska definitionen av tillväxt, med koppling till en ökning av bruttonationalprodukten (BNP), betonas alltmer humankapitalet, d.v.s. faktorer som kompetens och utbildning, med koppling till arbetskraftens kvalificering, som en väsentlig produktionsfaktor. För att ett samhälle eller en region inte bara ska uppvisa tillväxt, utan även behålla och utveckla denna, krävs att man kan på olika sätt dra till sig attraktiva produktionsfaktorer. Utmärkande för humankapitalet blir då inte bara aktörer med kvalifikation och kompetens, utan även att arbetskraften i stor utsträckning klarar att agera från nya förhållningssätt av mobilitet och flexibilitet (Berg, 2005).

Skolutveckling har av tradition i första hand betraktats som en aktivitet riktad mot enskilda skolor och skolområden och har länge saknat en mer framträdande position i det offentliga samtalet om samhällsförändringar. En skolutveckling som uppmärksammar humankapitalet i bemärkelsen kvalificering, kompetensutveckling och entreprenörskap kan bidra till att elever tillägnar sig en kompetens, väl förenlig med den dynamik som präglar humankapitalet som

produktionsfaktor. Man kan tala om en omvärldsutbildning med målet att deltagarna tillägnar sig kunskaper som innebär att omvärlden får ökad mening, dvs. att skolans verklighet blir mer meningsfull. Omvärldsutbildningen bidrar till att utveckla enskilda individers och grupper handlingspotential inför förändring och utveckling (Eriksson & Holmer, 1991).

Bostadsområdet Hässleholmen

Borås stad har i samband med Högskolan i Borås valt frirumsstrategin som utgångspunkt för det urbana utvecklingsprojektet Bärkraft. I projektet har strategin utvidgats från skola och förskola till olika yrkesgrupper och de boende i bostadsområdet Hässleholmen, ett s.k. miljon- programområde som på 1960- och 70- bebyggdes med lägenheter. I kommundelen Brämhult, som består av villor, radhus och lägenheter, bor ca 10 000 invånare. Hässleholmen har omkring 4 000 invånare och ca 60 % av dessa är av utländsk härkomst.

Som flera andra av allmännyttans miljonprogramområden har Hässleholmen haft en negativ utveckling under senare år, med arbetslöshet, utslagning och biståndsberoende. En tidigare undersökning visade att de boende i lägenhetsområdet Hässleholmen upplevde sig ha betydligt sämre hälsa än övriga boende i kommundelen. Sämst tycktes invandrarkvinnor må. Många hade ingen kontakt med övriga boende i området, och kände inte ens sina grannar. Det fanns ingen som helst samverkan mellan de boende, och var och en levde ett ganska isolerat liv. Med resultatet från denna undersökning som grund startades det s.k. *Vi-Projektet* i samarbete mellan AB Bostäder, Hässleholmens kyrka, Brämhults kommun, Hälso- och sjukvården, Hyresgästföreningen och Närpolisen. Syftet med detta projekt skulle vara att stödja starten av mötesplatser och nätverk för människor på Hässleholmen, med utgångspunkt från de boendes egna behov, idéer och engagemang.

Trots goda intentioner och en hög ambition, som i *Vi-Projektet*, har samhället inte klarat att tillvarata den kulturella och etniska mångfald och kompetens som ofta präglar invånarna i dessa områden. För att motverka utanförskap och segregation krävs ett nytt synsätt, där människorna i miljonprogramsområden mer betraktas som en tillgång och inte som ett kollektivt problem. Det kan t.ex. handla om lokala näringspolitiska åtgärder, förbättringar av den fysiska miljön och att utveckla det kulturella och sociala livet i området.

Ett bärkraftigt utvecklingsprojekt

Bärkrafts målsättning är att genom ökad kunskap om de samverkande parternas kulturer få en grund för olika uppföljnings- och utvärderingsprocesser. Målformuleringsprocesserna i verksamheter och i boendegruppen bidrar till att från ett underifrånperspektiv generera ny kunskap om betydelsen av attityder

och värderingar i integrationsprocessen. Siktet är inställt på ett bärkraftigt utvecklingsarbete, med utgångspunkt i kunskapen om betydelsen av den interna kulturen som en del av samverkansprocessen.

Metod och genomförande

Frirumsstrategin har sedan flera år tillbaka tillämpats på skolor och förskolor i Hässleholmen. I Bärkraftprojektet har den berörda strategin för skolutveckling vidgats till en kombinerad utveckling av skolor och av det lokalsamhälle där skolorna är belägna. Detta innebär att strategin för skolutveckling, i sin principiella utformning kommer att tillämpas även inom och av lokalsamhället.

Det parallellkopplade utvecklingsarbetet inom skola och lokalsamhälle inleddes hösten 2008 med att ett antal analysgrupper bildades. Till var och en av dessa grupper utsågs en extern handledare, med ansvar för processen inom de respektive grupperna och för samordning av arbetet. Analysgrupperna består av 5-10 medlemmar, utvalda på basis av att de åtnjuter ett förtroende på sina arbetsplatser och i sina boendemiljöer, och av ett uttalat personligt engagemang och intresse för utvecklingsarbete av detta slag.

Analysgruppernas mandat sträcker sig i första hand över en förberedande analysfas. Därefter är projektet tänkt att gradvis övergå till en period av genomförande. På vilket sätt analys- grupperna kommer att bidra till genomförandet, eller om helt eller delvis nya grupper skall utses som stödfunktioner i denna process, är en öppen fråga. Gruppernas uppgifter kan över- siktligt beskrivas som "hjälp till självhjälp" till skolornas och lokalsamhällets utvecklings- arbete. Det betyder att analysgrupperna, med stöd av sina handledare, genomför behovs- analyser för att kartlägga skolornas och lokalsamhällets behov av utveckling. Lämpliga mål- grupper för behovsanalyserna är för skolornas vidkommande, personal, elever och föräldrar och för lokalsamhället de boende i Hässleholmen och olika yrkesgrupper som svarar för lokalsamhällets välfärdsinrättningar (det kommunala bostadsbolaget, socialtjänsten, polisen, kultur och fritid).

Det ovan sagda bygger på att det är de respektive analysgrupperna – alltså inte handledarna – som planerar, genomför och följer upp analysarbetet. Grupperna kommer på detta sätt att "äga" sina analyser, vilket öppnar för att utvecklingsarbetet ges andra förutsättningar för en lokal förankring av förändringsarbetets innehåll och syfte än om t.ex. externa konsulter eller fackexperter hade anlåtats för att genomföra arbetet.

Analysen i verksamheterna utgår från en överenskommen frågeställning som besvaras genom öppna brev till analysgruppen. Brevmetoden (Berg, Groth, Nyttell, Söderberg, 1999) är en ofta använd metod för datainsamling i samband med kulturanalys enligt frirumsstrategin. Varje aktör uppmanas att skriva ett

brev till undersökaren om sitt arbete och sin arbetsplats utifrån en allmänt formulerad grundfråga, t.ex. ”Hur upplever du vardagsarbetet på din skola?” Det insamlade brevmaterialet sorteras därefter i tre dimensioner av samverkan, planering och förändring och vidare utifrån brevens specifika innehåll.

Även analyser av olika relevanta styrdokument är väsentliga i sammanhanget. Syftet med dessa dokumentanalyser är att underlätta utvecklingsgruppernas arbete med att klargöra ideologiska, administrativa och ekonomiska ramar för vad som är möjligt att åstadkomma i fråga om utveckling av skola och lokalsamhälle. Dokumentanalyserna uppmärksammar de texter som är mest relevanta för var och en av analysgrupperna. Vilka faktiska styrdokument som skall användas som underlag bestäms av relevanskriterier. Som exempel kan nämnas att skolor kan undersöka skol- och läroplaner, socialförvaltningen kan med fördel granska socialtjänstlagen och de boende kan syna de formella intentionerna bakom det urbana utvecklingsarbetet som helhet.

Ett praktiskt tillvägagångssätt för gruppernas arbete är att inleda respektive analysarbete med att genomföra behovsanalyser och ur dessa ta fram idéer till utvecklingsområden. Dessa görs sedan till föremål för dokumentanalyser, för att klargöra vad aktuella styrdokument har att säga om dem. Denna arbetsgång innebär att resultatet av de ”nerifrån-och-upp” (bottom-up) orienterade behovsanalyserna ger en rimlig avgränsning av de mer ”uppifrån-och-ner” (top-down) inriktade dokumentanalyserna.

Behovs- och dokumentanalyser ger underlag för bedömning av nuläge och färdriktning. Från denna grund arbetar analysgrupperna fram förslag till samordnade utvecklingsprogram för respektive verksamhetsområde. När gruppernas förslag har samordnats med varandra blir de föremål för remissbehandling, dels bland de medverkande i behovsanalyserna, dels bland övriga intressenter. Efter att ha beaktat remissinstansernas synpunkter tar analysgrupperna fram förslag till utvecklingsprogram. Denna aktivitet markerar övergången mellan analysfas (= att upptäcka sina handlingsmöjligheter) och genomförandefas (= att använda sig av handlingsmöjligheterna).

En lägesbeskrivning juni 2010

Boendegruppen

Den centrala utmaningen i boendegruppens arbete är att stödja Hässleholmens boende, så att de upptäcker egna möjligheter att påverka sina livssituationer. Under kulturanalysfasen intervjuades drygt 700 boende i området. Intervjumaterialet analyserades av en analysgrupp bestående av två kommunanställda och en av projektets handledare. Detta resulterade i att flera projektidéer togs fram, som avspeglade de boendes önskemål i fråga om utveckling av området. En långsiktigt hållbar samhällsutveckling med

demokratiska förtecken kan självfallet inte enbart grundas på enstaka och mer eller mindre tillfälliga projekt. Det nämnda programmet utgör endast ett första steg, som förhoppningsvis kan öppna för ett fler initiativ.

Skolutvecklingen

Som antydde ovan har skolutvecklingsarbete pågått och pågår fortfarande inom samtliga av kommundelens grundskolor. På dessa skolor har kulturanalyser med inriktning på vardags- arbetet tidigare genomförts. I analysgrupperna har både elever och pedagogisk personal medverkat. Som ett resultat av detta arbete har strategiska utvecklingsgrupper bildats för att samordna skolornas fortsatta utvecklingsarbete.

Yrkesgrupperna

En gemensam analysgrupp, med representanter från polisen, kultur/fritid, bostadsbolaget och socialtjänsten, har tillsammans genomfört ett kartläggningsarbete, grundat på personalbrev från respektive yrkesområde. Som en effekt av detta arbete kan nämnas att yrkesgruppernas behov av att stärka sina omvärldsrelationer har uppmärksammats i högre grad än tidigare. När detta skrivs, pågår en process som syftar till att ytterligare stärka kopplingen mellan det kommunala bostadsbolaget och de boende. En omfattande operativ plan för arbetet har upprättats och genomförandet av den har påbörjats. Dessutom pågår inom bostadsbolaget en, på den genomförda kulturanalysen grundad, planering för att utveckla bolagets interna verksamhet i förhållande till de boendes behov och önskemål. Motsvarande utveckling förväntas ske inom övriga deltagande yrkesgrupper i Bärkraft.

Det fortsatta arbetet

Frågan är då *hur* de utvecklingsområden som arbetas fram i ett demokratiutvecklande syfte skall kunna genomföras i lokalsamhällets vardag. I grunden är svaret på denna fråga avhängig de processer och aktiviteter (omfattande bl.a. kultur- och dokumentanalyser) som utgör beslutsunderlag för ställningstaganden om utvecklingsområden. Av erfarenhet vet vi att utvecklingsarbete av detta slag långt ifrån är en rationell och linjär process. Beredskapen för det okända måste ständigt uppdateras. Det är väsentligt att tillgången på såväl intern som extern handledning är god, även när utvecklingsprocessen lämnar sin planerande fas och går in i en genomförandefas, från ”snack till verkstad”. (Berg, Namdar, Sträng, 2010)

Projekt Bärkraft går nu in i sitt tredje och sista verksamhetsår. En viktig aktivitet under året är en utvärdering av de processer som igångsatts och de direkta

och/eller indirekta effekterna av dessa. Resultaten från utvärderingen blir en utgångspunkt för det fortsatta arbetet med hållbar utveckling mot utanförskap.

Referenser

- Berg, G. (1995) *Skolkultur – nyckeln till skolans utveckling*. Göteborg: Gothia
- Berg, G. (2003) *Att förstå skolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, G. (2005) *Skolutveckling och ekonomisk tillväxt*. Opublicerat manuskript.
- Berg, G. & Scherp, H-Å. (Red) (2003). *Skolutvecklingens många ansikten*. Myndigheten för skolutveckling. Forskning i fokus, nr15.
- Berg, G., Groth, E., Nyttell, U. & Söderberg, H. (1999) *Skolan i ett institutionsperspektiv. Slutrapport från projektet ”Styrning, ledning och skolans arbete/verksamhet (SLAV 2)*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, G., Namdar, K. & Sträng, R. (2010) *Bärkraft – ett demokratiprojekt för skol- och lokalsamhällesutveckling*. Dokumentation inför presentation i Sundsvall 2010-02-05. Opublicerat manuskript.
- Eriksson, K. & Holmer, J. (1991) *Studiecirklar som stöd för förändring av arbetslivet*. Rapport 1991:09. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik.
- RiR 2008:26 . *Utanförskap och sysselsättningspolitik – regeringens redovisning*. Stockholm: Riksrevisionen.
- SFS 2008:348. *Förordning om urbant utvecklingsarbete*. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- Skr. 2008/09:24. *Egenmakt mot utanförskap – regeringens strategi för integration*. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet.